

## МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТ И ЕТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ<sup>1</sup>

*Сажетак:* У савременим теоријама демократије постоји више гледишта о односу између демократије и мултикултуралности. Феномен друштвене праведности плурализам види на нивоу појединца а мултикултурализам на нивоу културних и етничких група али је у образовању могуће постићи, под одређеним условима, компатибилност плурализма и мултикултуралности. Упознавањем сличности и различитости, може се подстицати развијање толеранције према другачијем. Младе особе суочене су с новим друштвеним улогама, односима и ситуацијама. Основна дилема проблематике мултикултуралног образовања поставља питање: Да ли је сврха образовања да у сваком појединцу идентификује и развије обележја која ће га учинити сличним другима, или је образовање такав процес који обезбеђује лично право на постојање и изражавање индивидуалних обележја, вредности и вредносних оријентација?

*Кључне речи:* мултикултурализам, интеркултуралност, демократија, етичност, вредности

Педагошко деловање у етичком аспекту све више истиче потребу за животом у интеркултуралној заједници и мултикултуралном друштву.

У основи сваког мултикултуралног друштва налазе се специфичности које га одвајају од других и чине препознатљивим уз истовремену присутност универзалности. Управо у таквим друштвима се јавља потреба за постојањем и поштовањем различитости међу равноправним појединцима. Међусобним уважавањем и повезивањем појединаца остварује се постављени циљ вишенационалног друштва, у складу са интенционалним васпитањем. Од образовања се очекује и оно се и обавезује да олакша младима социјалну интеграцију и живот у плуралистичкој демократији и мултикултуралном друштву (Закон о основама система образовања и васпитања Републике Србије, 2003). Кроз историју се развитак друштва одражавао кроз постојање одређених фаза, конкретно, појам цивилизације представља највиши ступањ у коме без међусобне повезаности свих друштвених фактора нема опстанка, па је и мултикултуралност неизоставни део. Најупечатљивији пример за

<sup>1</sup> Рад је урађен у оквиру пројекта 179074: *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

општуприсутност мултикултуралности представили су Банксови и сарадници (Banks, Banks, 2010). Подручје Сједињених Држава, у којој живе све нације света представља одличан пример мултикултуралности и утицаја истог на васпитање и образовање, док у остатку света, глобализација игра главну улогу мултикултурног начина живота. Већина истраживања (Banks, Banks, 2010.) о корелатима и ефектима интерперсоналног понашања и прихваћености спроведена је у Сједињеним Америчким Државама и Западној Европи. Много мањи број радова обухвата проучавање односа у другим културама, а још мањи број се односи на поређење различитих култура у погледу вредновања појединих облика социјалног понашања. Сагледавање културног контекста може допринети бољем разумевању социјалних односа и социјалног функционисања у оквиру дате средине. Истраживања показују да у свим културама, понашања која се сматрају нормалним, пожељним и прилагођеним, доприносе прихваћености. С друге стране, понашања која се сматрају неприлагођеним, неадекватним и непожељним корелирају са одбаченошћу. Међутим, културне разлике се огледају управо у различитом вредновању понашања као адекватних или не.

Постоји неколико развијенијих облика мултикултурализма:

- „Кооперативни мултикултурализам – етно-плуралистичка варијанта која негује суживот мултиетничке културе без преплитања етничких група.
- Традиционални мултикултурализам – културна различитост и етничност се посматрају као тренутне и прелазне форме и повремено нестаје са сазревањем нових генерација.
- Либерални мултикултурализам – покушава да очува формалне принципе једнакости и позицију центра индивидуе у односу на заједницу, средину.
- Леви-либерални мултикултурализам – радикални мултикултурализам наглашава родну перспективу, тражи политику идентитета и репрезентативну једнакост. Овде се мултикултурализам односи на борбу за социјалну и правну једнакост.
- Критички, саморефлексивни мултикултурализам – покушава помирити формалну парадигму једнакости и политику разлике. Ради се о једнакости у разлици, репрезентативној једнакости и интелектуалним процесима међусобног признавања“ (Ибид, 2010: 7).

Суштина свих ових подела мултикултурализма настоји да покаже да се мултикултурализам не прихвата свугде на исти начин. Од друштва до друштва, начин на који се бори за разноликост и једнака права за све припаднике заједнице ма ком културном обрасцу припадали, одређени фактори дају посебно светло сваком од развијених облика мултикултурализма. Да би млади успешно учествовали у мултикултуралном друштву, потребно је прво утврдити везе мултикултуралности и прихватања плуралитета идеја. Упознавањем сличности и различитости, може се подстицати развијање толеран-

ције према другачијем. У овом случају, очекују се позитивни ефекти емпатије, саосећања са другим особама, полазећи од става да се упознавањем другог, непознатог, увећавају шансе да се превладају отпори или предрасуде уколико постоје (Nicholls, 1989).

Једнакоправност у образовању има две димензије. Прва је *правичност* која подразумева да се мора обезбедити да личне и друштвене околности – као што су пол, социоекономски статус или етничко порекло – не буду препреке за остваривање образовних потенцијала. Друга димензија је *инклузивност* која имплицира обезбеђивање основног минималног стандарда образовања за све као и максималну флексибилност у задовољавању специфичних образовних и ширих друштвених потреба свих популација (Филд, Кучера, Понт, 2010).

Могући исходи интеркултуралног васпитања и образовања су:

- припремање ученика за сусрет са различитостима,
- припремање ученика за позитивно реаговање и схватање различитости као могућности стицања нових искустава,
- развијање способности критичког мишљења као и признавање права другима на поседовање културног идентитета,
- развијање комуникацијских вештина,
- развијање социјалне осетљивости и осећаја за решавање социјалних проблема,
- развијање способности сарадње у мултикултуралном окружењу.

У којој ће мери односи бити квалитетни, зависи од начина перципирања и разумевања осећаја, мисли и ставова особа које на другачији начин размишљају и обликују мисаоне структуре специфичне за њихов начин живљења (Хрватић, 2011).

Праведно и инклузивно образовање пожељно је из следећих разлога: постоји императив људских права на потпун развој својих капацитета, за мигранте и мањине је кључно за друштвену кохезију, подстиче социјалну кохезију и поверење унутар групе. Процесом сазнајног развоја, добијамо податке како дете у групи испољава иницијативу, интересовање, природну радозналост, како истражује, опсервира, закључује... Подаци о социјално-емоционалном развоју, треба да дају одговоре о односу детета према другима, о поштовању општих правила, о способности прилагођавања. Да ли дете у потпуности влада језиком којим се комуницира у групи са културно другачијим, способност слушања, са ким комуницира, како изражава своје потребе – одговором на ова питања добијамо податке о комуникацији унутар групе у циљу развијања отвореног, вишекултурног идентитета.

Једнакоправни систем је отворен за сву децу, фокусира се на њихове потребе а не на њихове слабости. Учење поштовања и прихватања, једнаке могућности и флексибилност, задовољење специфичних образовних и ширих потреба деце, неке су од главних карактеристика личности која жели да разуме све оно што се разликује од сопственог дигнитета. То је систем који

има принципе: сва деца имају право да уче заједно; деца се не смеју омаловажавати; не постоје разлози за раздвајање деце у току њиховог школовања; позитиван однос према различитости (прихватити различите могућности у образовању); сва деца и родитељи морају бити третирани с поштовањем; постоји колективна одговорност свих стручњака; професионални развој стручних сарадника у школи који укључује утврђивање већ постојећих и стицање нових знања и вештина.

Солидарност значи превладавање интроспективне склоности да се сва пажња посвети властитом идентитету, али и покушај разумевања других уз поштовање разлика. Због тога је одговорност образовања како нужна тако и проблематична. Зато би задатак образовања био у сазнавању, али и освешћивању појединаца о властитим коренима, који би им као референтне тачке омогућиле дефинисање своје личне позиције али и поучиле за поштовање других и њихових култура. Сваки облик идентитета је сложен, јер се појединци одређују у односу према другима – индивидуално и колективно. Када схватимо да постоји пуно таквих припадности, осим уско ограничених попут породице, локалне заједнице, бићемо подстакнути у трагању за заједничким вредностима које могу чинити темељ интелектуалне и моралне солидарности људског рода (Кнежевић-Флорић, 2005).

Основна дилема проблематике мултикултуралног образовања поставаља питање: Да ли је сврха образовања да у сваком појединцу идентификује и развије обележја која ће га учинити сличним другима, или је образовање такав процес који обезбеђује лично право на постојање и изражавање индивидуалних обележја и вредносних оријентација?

Морална личност је личност са развијеним моралним уверењима и моралним понашањем. Свака епоха уноси у свој систем васпитања и образовања одређене моралне захтеве. Ти захтеви се своде на неколико основних, из којих проистичу тражене особине и својства личности. Један од тих захтева је да морална личност мора да поседује *чврсту вољу и карактер*. Под чврстом вољом се подразумевају: смелост, одважност, честитост, поштење, правичност, несебичност, часност, тачност, јединство мисли и дела, пожртвованост, критички приступ. Вољне и карактерне особине су међусобно условљене и повезане па их је тешко јасно разграничити. Треба имати у виду да постоји терминолошка једнакост у свим педагошким концепцијама о моралној личности, али се у погледу садржаја и значења оне у много чему суштински разилазе. Други захтев је развијање моралних осећања. Морална радња није само израз рационалног понашања, већ је последица и моралног осећања. Садржаји као што су љубав, радост, позитивно расположење, пријатност, понос, част или презир, антипатија, стид, завист, мржња, љубомора улазе у склоп моралних осећања која чине моралну личност. Многа од ових осећања могу бити позитивна или негативна са становишта морала, што зависи од садржаја и карактера тих осећања (радост због свог успеха је позитивно морално осећање, али радост због туђег неуспеха је негативно

морално осећање). Трећи захтев је научно засновано сазнавање и тумачење света. Личност која има развијена морална осећања савести и која се морално понаша из унутрашњег осећања дужности према усвојеним моралним нормама и принципима, поседује релативно трајне опште особине личности по којима се може идентификовати сваки појединац. Под цртама личности се подразумевају тежње појединаца да се у истом, сличним а често и у различитим ситуацијама понаша на конзистентан начин. Концепт црта је значајан за морално васпитање и образовање личности. Описивање и објашњавање личности помоћу црта чешће губи из вида целину личности али оно ипак представља научни приступ њеном објашњавању.

Криза идентитета је чињеница да су индивидуе склоније истицању идентитета заједнице која је утемељена на вери, толеранцији, етничкој основи, које уствари унижавају права појединца, њихову слободу на избор, универзалност и др.

Појединци требају помирити колективни идентитет и слободу избора идентитета, како би схватили значење тих идентитета у савременом друштву, укључили их у шире заједнице и одредили се према њима на основу два принципа – властитом избору и слободи савести.

Идентитет појединца одликују обележја и вредности. Вредности – о којима би требало да се посебно побрину васпитачи у процесу моралног васпитања – посматране као универзалне и ванвременске вредности, често се због тога сматрају опште прихваћеним вредностима. То су, пре свега, вредности које потичу из заједничког људског хуманизма, заснованог на заједничким принципима за све људе који верују (или не) у неку религију, а што се манифестује у њиховом моралном понашању. Ту се мисли на вредности предлагане веома дуго у разним религијама широм света (Kicinski, 1993). У њих се убрајају, између осталог, вредности често спомињане у литератури, као доброта, правда и лепота и које имају своје место у наредбама и забранама сакупљеним у Канонима (Декалог), као и вредности које проистичу директно од њих, попут: алтруизма, праведности, учтивости, толеранције, захвалности, пожртвованости, љубави, издржљивости, патриотизма, итд. Горе наведене вредности уписане су у вишевековну баштину културе и прихваћене од стране многих „моралних ауторитета“, с једне стране, а нашле су свој израз у животним мудростима и свакодневним искуствима многих људи, с друге стране.

„Живот човека испуњавају вредности. То су оне одлике духовности по којима свеколика делатност човека добија одређени смисао... Вредносно је израз квалитета односа човека према свету, начин прихватања тог односа, који може бити релативан, различит као што су различита становишта појединца“ (Недовић, 1991: 85).

Циљ поучавања вредности је да индивидуе упознају и схвате предмет личне преференције, да открију или објасне оно у шта верују и шта цене. Аутори ових стратегија (Ibid, 109) полазе од схватања да вредности представљају пре процес него врсту менталног садржаја или идеја и идентификују

неколико елемената у процесу вредновања. Они претпостављају да су ученици у стању да развијају вредности које ће им помоћи да доносе поуздане и конзистентне изборе и одлуке у следећим активностима: (1) избору својих уверења и облика понашања разматрањем и избором међу алтернативама; (2) процењивањем уверења и облика понашања путем неговања и јавног афирмисања; (3) деловањем својих уверења са избором и понављањем у неком облику живота.

Међутим, специфичним националним вредностима, које имају суштински значај за идентитет једног народа, не посвећује се дужна пажња. Сматрамо да би њихову основу могле да чине: љубав према свом народу и земљи; свест о просторној и временској целини народа; заједница интереса (друштвених, економских, политичких, духовних, просветних, културних). Битну одлику свакако представља духовни живот изражен у језику, обичајима, традицији, науци, култури, уметности, религији и моралу.

У друштву које се брзо мења, какво је наше, постоје бројне нејасноће и несигурности у схватању о појединим вредностима и начинима њиховог формирања. Поменућемо неколико значајних питања која се односе на овај сложени проблем: Које су основне вредности нашег савременог друштва? Да ли постоје неке вредности које прихвата цело друштво? Које су вредности највише подложне променама? Који систем вредности треба да развија школа да би њен рад био у складу са друштвеним захтевима и променама које ће се вероватно и даље догађати? Какав однос треба успоставити између потреба појединаца и потреба друштва и на који се начин оне могу усклађивати?

Морална начела представљају морална убеђења. Од знања се прелази на убеђења која непосредно усмеравају вољу у правцу одређене акције. Услов за праву моралну акцију налази се у повезаности спољних захтева и унутрашњих побуда. Пошто се морална убеђења јављају у облику мотива људског понашања, то она представља посебну подлогу управљену ка усмереним активностима и поступцима (Ђорђевић, 1994: 15). Морална убеђења представљају виши степен развоја моралности. Она се темеље на моралним знањима, осећањима и ставовима. О моралним убеђењима може се говорити када се формира унутрашњи, активни однос према моралним нормама и вредностима. Реч је о лично доживљеним и усвојеним нормама и вредностима која дају покретачку снагу моралном избору и понашању. Особа не може да делује у складу са моралним начелима ако их не разуме и ако у њих не верује, тј. она прво мора да разуме и верује у морално начело да би могла да га се придржава. Морална начела су рационални начини за разрешавање субјективних захтева и интереса и одликује их универзалност, доследност, обухватност и заснованост на објективним интернализираним и идеализираним основама (Миочиновић, 2004: 38). Аксиологија, као наука о вредностима, учи да у друштву постоји систем вредности, а у њему врховна вредност према којој се одређују остале вредности. У том систему постоји већи број подсистема вредности, који се, зависно од прилаза, оцењују као основни или не.

Уобичајено се вредности деле на: верске, моралне, естетске, техничке, економске, образовне и друге (Ивковић, 2003: 219).

Како се вредности мењају? Усвајање вредности започиње већ у детињству, али се адолесценција сматра кључним периодом када се вредности структурирају у јединствен систем вредности сваког појединца. На самом крају адолесценције индивидуални систем вредности мање-више је формиран и остаје стабилан, али није непромењив. С променом улоге и значаја појединих агенаса социјализације мењају се и вредности. У детињству највећи утицај имају родитељи и породица, и за дете је најважнији њихов систем вредности. С поласком у школу, за дете постају важни учитељ, другови и школа као институција са својим системом вредности. У адолесценцији, родитељске вредности губе утицај, а постају значајне вршњачке вредности и вредности субкултуре младих (које се преносе директно, али и преко масовних медија – ТВ, интернет). Ступањем на посао, за запослену особу постаје утицајна радна организација, шеф, колеге на послу и етика рада. Вредности се мењају у току целоживотног развоја појединца у складу са животним добом. Немају исте вредности и циљеве млад и стар човек. На промену индивидуалних вредности утиче и лично, животно, индивидуално искуство. Свако од нас током живота вага, тестира и преиспитује своје вредности. Захваљујући том личном искуству неке вредности се учвршћују, а неке друге губе значај.

Универзалне, културне и групне вредности стабилније су од индивидуалних вредности. Њихова постојаност или настојање сваке друштвене групе да очува свој систем вредности непромењеним, сведочи о њиховој важности за свако друштво и сваку културу. Међутим, упркос овом настојању „конзервирања“ и друштвене вредности се мењају. Одавно је уочено да се вредности, нарочито лествица вредности, временом мењају, у току једне генерације, а још више од једне до друге генерације. Жал за старим временом у „којем су се знале праве вредности“, вајкање да је наше, „савремено доба донело пропаст свих вредности“ није ништа ново. Доминантне, средишње вредности у неком друштву и култури, нису дате једном заувек. Некада се у нашем друштву, у патријархалној, ратничкој култури, као врхунска вредност ценило јунаштво, „образ“, борбеност, снага и спретност. Данас, у промењеним условима, на цени су друге вредности: знање, толеранција, пацифизам, људска права, богатство. Дакле, с променом друштвеног система, начина привређивања, мења се и систем вредности и морална свест чланова једног друштва. Могли би као опште правило формулисати: променом начина живота и друштва као извора социјализације мењају се и друштвене норме, стандарди и вредности (Требјешанин, 2011).

Вредности се усвајају током социјализације, што значи да у њиховом формирању у мањој или већој мери учествују сви фактори значајни за целокупан процес социјализације. То су, пре свега, друштво у коме појединац живи и култура којој припада, као и агенси социјализације, као што су породица, вршњаци, школа, средства масовних комуникација. На усвајање вредности утичу

и индивидуалне карактеристике појединаца као што су потребе и црте личности. Агенси социјализације посредују између друштва и појединца преносећи друштвене стандарде и норме уз одређене модификације условљене особеностима појединих агенаса. Пантић у својој дефиницији вредности (1981), и њеном разјашњавању (1990), истиче деловање друштвено-историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца на формирање вредности. Друштвено-историјски чиниоци су најопштији и они се односе на деловање друштва у целини и дугорочније друштвене утицаје, док актуелно-социјални чиниоци обухватају ситуационе околности и друштвену структуру, која се у истраживањима дефинише помоћу друштвеног положаја. Према Пантићу, индивидуални чиниоци су битни за објашњење разлика међу припадницима истог друштвеног слоја и за тумачење механизма усвајања вредности.

Систем вредности и вредносних оријентација увек одражава идеологију и културу друштва коме појединац припада. Вредносне оријентације изражавају и унутрашњу основу односа индивидуе према различитим вредностима материјалног, моралног и духовног реда. Због тога, иако су вредности носиоци васпитања, оне немају исти значај за различите социјалне групе и појединце. Једни их сматрају неопходним и апсолутним, због чега их треба безусловно уважавати; други их тумаче као носиоце одређене идеологије због чега нису обавезне за све; трећи их схватају само као оријентационе тачке у социјализацији деце и младих како би они могли да се прилагођавају обичајима, веровањима и захтевима свога времена. Очигледно је, према томе, да вредности нису апсолутне већ релативне за одређену епоху, цивилизацију, друштво, па су због тога и подложне различитим променама. Но, и поред тога, неке вредности су издржале различите промене током времена па се могу сматрати универзалним.

Поглед на педагошку панораму нашег времена кроз призму етичких постулата суочава нас са мноштвом отворених питања, егзистенцијалних недоумица и страхова од краја цивилизације нарочито када медијском сценом „дефилују“ слике и феномени зла, сумрака разума и морала, злочини као константна стварност, са којом се саживљавамо. Урушавање релевантних друштвених система и институција у атмосфери данашњег друштва, савременог света, директно и индиректно производе моралну кризу, ерозију етичких императива и норми, чије последице су погубне за развој младих генерација и будућност друштва.

Криза морала и проблеми моралног васпитања морају се разматрати у зависности од опште кризе целокупног друштвено-економског система. У таквим условима постоје особе које знају шта је исправно и праведно, свесне су онога у шта верују, али нису у стању или не могу, из различитих разлога, да тако и поступе. Постоје, међутим, и особе које имају моралне проблеме и недоумице, али не знају шта је исправно а шта није и како треба да поступе. „Морална криза“ је, у ствари, стање у друштву током кога велики број људи, из једног или другог разлога, губи осећање о томе шта је праведно а шта неп-



раведно и што их доводи у забуну да поступе на исправан начин. Када људи не знају којих вредности и начела треба да се придржавају, када нису сигурни како да примене сопствене моралне вредности и начела на начине живљења и на поједине конкретне ситуације, суочавамо се са кризом моралне природе“ (Ђорђевић, 1995: 161).

Нови хуманизам подразумева враћање човека себи и другима, јер живи отуђен у атомизованом друштву које се силом одржава као целовито и јединствено. Подразумева и рад на повећању сазнања о вредности живота као услова да се превазиђе нихилизам и незнање које утиче на повећање броја самонегација чак и код деце која тек што су ступила у живот. Борба за мир међу људима и народима при том се показује као неопходност да се створе услови за брзи напредак, да се спасе материјална и духовна култура од уништавања и да тиме служи за боље услове живота и рада. Ваља деловати да се спасе човек и његова природна и друштвена средина, да моралност расте са растом сазнања и схватањем вредности културе понашања. Истицање вредности хуманизма за добро човека и његове социјалне средине значи избегавање конфликтне ситуације, а подизање знања увећава сопствене вредности и доприноси вредностима других. Потребно је супротстављати се духовном насиљу које се остварује моћним и све моћнијим мас медијима којима се служе конзервативни друштвени слојеви за ширење лажи и песимизма, за пропагирање вештачких потреба, живота без рада, незнања, начина живота потрошачког друштва, неморала и понашања којима се неће поштовати суштина друштвених, моралних, правних и хуманих норми.

Упркос свом значају, мултикултурално образовање као вредност, веома је занемарено у теорији вредности и вредновања. У већој мери је обрађивано когнитивистичко неголи вредносно обликовање човека, иако је човек одређених вредносних претпоставки циљ свих настојања у процесу образовања и васпитања. У том процесу човек се реализује као биће које стиче знања, заузима ставове и усваја вредности. Постизање што већег степена јединства и успешности те концепције циљ је васпитања и образовања. Појединац није само сазнајно недовољно ситуирана особа, већ и вредносно неформљена јединка, отворена за једно и друго у процесу образовања. Педагогија развоја и оспособљавања је одговорна за добар део те реализације, то више што је развојни ниво дате заједнице већи. Она то може бити само зато што су њене сазнајне категорије вредности, зато што је образовање организована подршка реализацији човека одређене друштвене заједнице и зато што се може означити као процес формирања карактера, „напредовања у моралности“, у крајњем смислу — достизање циља васпитања.

Мултикултурни и демократични поглед на свет није могуће развити код појединца без сагледавања средине и утицаја који она неминовно има у васпитно-образовном процесу, без интересовања појединца за свој напредак у процесу васпитања и није могуће довести процес учења до циља коме се тежи ни без критичког осврта на наследни фактор. Јасно је да човек као

јединка се не рађа са својствима и способностима које чине његову хуманост. Сваки појединац тек развојем увиђа и усваја мултикултуралне вредности, упознавањем и усвајањем ставова других људи, развојем интереса и способности који ће му помоћи да оствари бољи однос са другим појединцима, у заједничком или неком страном друштву.

Да би мултикултуралност заживела у васпитању, потребно је да се у васпитно-образовном процесу посвети пажња поштовању људских права, толеранцији, изграђивању одговарајућег система вредности и сл. Иако у породичном окружењу млада јединка формира одређене црте личности, школа је место у коме ће се дете прво сусрести са разноликостима у односу на друге људе а касније и посветити томе одређени део процеса учења. Грађанско васпитање као посебан предмет помаже ученицима у формирању четири главне компоненте васпитања: политичке и законске, друштвене, економске и културолошке димензије (Шимоњи-Чернак, 2004). Циљ мултикултуралног образовања јесте да допринесе прогресивној трансформацији друштва, успостављајући социјалну правду и једнакост међу људима. Не мање битно од садржаја је сагледавање начина њихове реализације и облика рада како би их ученици боље усвојили и уклопили у свој систем вредности. Грађанско васпитање је осмишљено на начин да би се развијала свест о правима човека па тиме и лакше развијала свест о мултикултурализму код деце. Свест сваког појединца о нужности живота у плуралном друштву је веома важна јер је то претпоставка истинског остваривања права сваког човека без обзира на националност, културу, верску и расну припадност итд.

Оквирни репертоар интеркултуралног и морално компетентног појединца сачињавају вештине, односно понашања, као што су: интерперсоналне вештине (позитиван стил понашања према другима, емпатија, партиципација, социјабилност, пружање подршке), социјално-морално одговорно понашање (поштовање правила, свест о последицама свог понашања на друге), социјална независност, контрола понашања (толеранција на фрустрацију, прављење компромиса у конфликтним ситуацијама), социјално-морална кооперативност, асертивне социјалне вештине (иницирање комуникације, преузимање вођства у активности) и томе слично. Утицај који се васпитањем врши на појединца веома је важан за промоцију и остварење толеранције, као интеркултуралне и етичке димензије. Појединац је у свом деловању изложен сталном притиску и разним врстама условљености, почевши од породице и окружења, преко чврстих веровања и предрасуда које владају у друштву чији је део, па до сопственог искуства, карактера и интереса. Често његова водећа уверења нису основана, а начин на који их другоме представља значи наметање, не разговор. И то не из разлога што он другачије не може или неће, него јер је тако најлакше и јер је тако учен. Толеранција се појављује као захтев времена и тражи ангажованост свих појединаца у циљу остварења моралне димензије личности.

Учење толеранцији је могуће, потребно и нужно. Оно обухвата све сегменте друштва, све аспекте његовог испољавања и, подједнако, све индивидуе у њему.

Бити трпељив према нечијим размишљањима не значи нужно допуштати понашање које је у складу с тим мислима, уколико оно производи угроженост другог или нас самих. Упитност граница толерације, која је став, намеће питање релевантних субјеката у постављању граница. Границе компромиса, ма колико биле растегљиве, ипак имају своју коначност и могу се јасно поставити. Упућени смо на бирање нетолеранције, у екстремним случајевима, ради саме толеранције. Толеранција тражи слободу, а слобода се задобија, заслужује и чува. Слобода није вредност, већ услов за моралну вредност. Границе толеранције би се могле посматрати и као нужна заштита толеранције. Она постоји само онолико колико је остварујемо и онолико дуго колико је чувамо међу нама.

Разумевање других индивидуа и група, тумачење групних емоционалних струјања и снаге односа као једна од социјалних компетенција истиче потребу за развијањем вештина које ће обезбедити да група којој припадају буде ефективна. Од изузетног значаја је развијање разумевања за друге, за тимски рад, тумачења групних односа, снаге и значаја истог и различитог, као и осетљивост на дискриминацију.

Вредности теорија дефинишу широке вредности у складу са мотивацијом утемељења сваке од њих. По свој прилици, вредности обухватају спектар различитих вредности признатих широм различитих култура. Вредности ће вероватно бити универзалне јер се заснивају на једном или више од три универзалних захтева људског постојања.

Појединци не могу успешно сами да се изборе са захтевима људског постојања. Уместо тога, они морају да артикулишу одговарајуће циљеве како би се изборили са њима, комуницирају са другима о њима, у циљу остварења сарадње у њиховом остваривању. Вредности су друштвено пожељни појмови који се користе за ментално представљање задатака моралног и интеркултуралног васпитања који се користе у социјалној интеракцији. Ови циљеви и вредности које их изражавају, имају пресудан значај за опстанак.

Хуманистички педагози су против механицистичких и формалистичких начела и принципа, против притисака и приморавања, против краткорочних васпитних и образовних циљева и задатака. Они се залажу за поштовање потреба и личних интереса индивидуа, за подстицање дискусије и расправе, ангажовање у индивидуалним и групним пројектима у циљу развијања *спонтаности*, као једне од значајних вредности у мултикултуралном васпитању и образовању.

О степену демократичности друштва и заступљености плуралитета идеја, може се закључити на основу циљева васпитања који се пред младе постављају и на основу већ стеченог начина мишљења васпитаника који су прошли кроз одређени део васпитно-образовног процеса. Савремени појам образовање за демократију посвећује посебну пажњу проблемима сваког демократског друштва у мултиетничкој заједници. Најгоре шта лош васпитни процес може учинити јесте игнорисање и асимилација етничког порекла појединца.

Плуралистички приступ тврди да мултикултурна настава треба да упознаје ученике са различитим културама али и разликује сопствену и традицију и културу других народа.

Образложење за овакав став заснива се на психолошкој аргументацији: упознавањем сличности и различитости међу културама и народима може се подстицати развијање толеранције према другачијем. У овом случају, очекују се позитивни ефекти емпатије, саосећања са другим особама, полазећи од става да се упознавањем другог, непознатог, увећавају шансе да се превладају отпори или предрасуде уколико постоје. Спој способности разматрања аргументација, ставови и гледишта са којима се не слажемо, могла би се означити и као когнитивна толерантност, што је предуслов толерантне комуникације и прихватања различитости. Толерантна комуникација представља основ демократског дијалога а вежбање прихватања плуралитета идеја у школском раду неопходно је у образовању за демократију (Ђуришић-Бојановић, 2006).

Мултикултурализам зарад свог дубоког хуманизма и способности за емпатију је принцип који човека ставља на прво место. Могућ је и пожељан само када је бивалентан и када се удружи са способношћу прихватања других на исти начин као и самих себе. На тај начин, мултикултурализам постаје етичка могућност.

## Литература

- Banks, J. A. & Banks, C. A. (2010). *Multicultural education 7th Edition, Issues & prespectives*. New York: John Wiley & Sons.
- Ђорђевић, Ј. (1994). *Škola i moralno vaspitanje: problemi, mogućnosti i perspektive*, Zbornik 21 Instituta za pedagoška istraživanja (120). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Ђорђевић, Ј. (1995). *Vaspitno-obrazovni ciljevi i društveno moralne vrednosti. Naša škola*, 1–2, 168–179.
- Ђуришић-Бојановић, Б. (2006). Ставови младих према мултикултуралности и прихватање плуралитета идеја. Зборник Института за педагошка истраживања. Београд: Институт за педагошка истраживања, 430–444.
- Ivković, M. (2003). *Sociologija obrazovanja 1*. Niš: Filozofski fakultet.
- Kicinski, K. (1993). *Why Johnny can't tell right from wrong*. New York: Touchstone.
- Кнежевић-Флорић, О. (2005). *Педагогија развоја*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Мiočinović, LJ. (2004). *Moralni razvoj i moralno vaspitanje*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Nedović, V. (1991). *Prilozi teoriji obrazovanja*. Kraljevo: GITP Slovo.
- Nicholls, J. G. (1989). *The competitive ethos and democratic education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.

- Требјешанин, Ж., Лаловић, З. (2011). *Појединац у групи*, уџбеник за 3. или 4. разред опште гимназије. Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Филд, С., Кучера, М., Понт. Б. (2010). *Нема више неуспешних*. Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- Хрватић, Н. (2011). Интеркултурални курикулум и образовање на мањинским језицима. *Педагошки истраживања*, 1, 7–17.

Bisera Jevtić

## MULTICULTURALISM AND ETHICAL VALUES

*Summary:* In contemporary theories of democracy there is more perspective on the relationship between democracy and multiculturalism. The phenomenon of social justice plurality look at the individual and multiculturalism at the level of cultural and ethnic groups, but it is possible to achieve in education, under certain conditions, compatibility of pluralism and multiculturalism. Learning about the similarities and differences, can encourage the development of tolerance for different. Young people are faced with new social roles, relationships, and situations. The basic dilemma of multicultural education issues raises the question: Is the purpose of education to identify each individual and develop features that will make it similar to others, or is such an education process that provides a person the right to exist and express their individual characteristics, values and value orientations?

*Key words:* multiculturalism, interculturalism, democracy, ethics, values